

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.413+342.415

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/8>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦЕНЗУРИ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

CONSTITUTIONAL AND LEGAL BASIS OF CENSORSHIP IN UKRAINE IN THE PERIOD OF MARTIAL STATUS

Белкін Л.М., к.тех.н., адвокат,
старший науковий співробітник

Юринець Ю.Л., д.ю.н., професор,
професор кафедри конституційного і адміністративного права
Національний авіаційний університет

Белкін М.Л., к.ю.н., адвокат

В статті розглядається проблема запровадження воєнної цензури в Україні в період воєнного стану. Наголошується, що цензура – один з найбільш негативних проявів політичної несвободи в СРСР, зокрема, у радянській Україні. Страх перед поверненням цензури на терени вже незалежної України викликав необхідність прямого запису у Конституцію України норми про заборону цензури (стаття 15). Однак насправді життя виявилось складніше, ніж блага побажання. Потрапляння України у вир агресії росії, спочатку інформаційної, а потім – прямої збройної, примусило переглянути абсолютизацію заборони цензури. Показано, що в Україні на певних етапах історичного розвитку спостерігалися дії влади, спрямовані на необґрунтовані обмеження свободи поширення інформації, що надавало підстави деяким авторам називати цю ситуацію як запровадження цензури. Однак насправді ці дії не можна вважати запровадження цензури у загальновизнаному сенсі цього концепту, оскільки не відбувалася інституалізація цензури, тобто створення спеціальних органів і систем попереднього контролю за змістом творів, що пропонуються для вільного поширення. Доводиться, що воєнна цензура є загально-визнаною практикою навіть у більшості демократичних країн. Конституційна правомірність цензури ґрунтується на необхідності захисту національної безпеки чи територіальної цілісності держави, яка особливо гостро постає під час війни. Законодавчим забезпеченням заходів воєнної цензури є статті 114-2 Кримінального кодексу України, стаття 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також Наказ Головнокомандуючого Збройних Сил України від 03.03.2022 року Наказ № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану». Разом із тим, незважаючи на гостроту проблем дотримання інформаційних обмежень під час війни, в Україні не була інституалізована цензура у повному сенсі цього концепту.

Ключові слова: Збройні Сили України, національна безпека, агресія росії, цензура, акредитація.

The article considers the problem of introducing military censorship in Ukraine during the period of martial law. It is emphasized that censorship is one of the most negative manifestations of political lack of freedom in the USSR, in particular, in Soviet Ukraine. The fear of the return of censorship to the territory of already independent Ukraine caused the need to write directly into the Constitution of Ukraine the rule prohibiting censorship (Article 15). However, in reality, life turned out to be more difficult than good wishes. The fall of Ukraine into the maelstrom of Russian aggression, first informational, and then direct armed, forced to reconsider the absolutization of the ban on censorship. It is shown that in Ukraine at certain stages of historical development there were actions of the authorities aimed at unjustified restrictions on the freedom of information dissemination, which gave some authors the reason to call this situation the introduction of censorship. However, in reality, these actions cannot be considered the introduction of censorship in the generally accepted sense of this concept, since there was no institutionalization of censorship, that is, the creation of special bodies and systems of preliminary control over the content of works offered for public distribution. It is proven that military censorship is a generally recognized practice even in most democratic countries. The constitutional legitimacy of censorship is based on the need to protect national security or the territorial integrity of the state, which is especially acute during war. The legislative support for military censorship measures is Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine, Article 8 of the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law», as well as the Order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine dated 03.03.2022 Order № 73 «On the Organization of Cooperation between the Armed Forces of Ukraine, by other members of the defense forces and representatives of the mass media during the legal regime of martial law». At the same time, despite the acuteness of the problems of compliance with information restrictions during the war, censorship in the full sense of this concept was not institutionalized in Ukraine.

Key words: Armed Forces of Ukraine, national security, Russian aggression, censorship, accreditation.

Актуальність проблеми. Цензура – один з найбільш негативних проявів політичної несвободи в СРСР, зокрема, у радянській Україні [1–3 та ін.]. Цензура полягала як у попередньому контролі будь-якого твору, призначеного для публічного сповіщення, на політичну неблагонадійність, так і наступне вилучення небажаних творів – як із систем поширення, так і із бібліотек. Як зазначає Ю. Бондар, павутиння цензурних обмежень оповило фактично усе. Без погодження з прикріпленим «куратором» Головліту не міг вийти жоден номер газети, журналу чи книга [1, с. 4]. У подальшому твори могли вилучатися із бібліотек в ході так званих «чисток» фондів. Створення

«сфендів» та «сфендів» призвело до вилучення для кількох поколінь українців із наукового та культурного обігу значного пласту української та світової культури. [2, с. 18–19]. Страх перед поверненням цензури на терени вже незалежної України викликав необхідність прямого запису у Конституцію України норми про заборону цензури (стаття 15). Однак насправді життя виявилось складніше, ніж блага побажання. Потрапляння України у вир агресії росії, спочатку інформаційної, а потім – прямої збройної, примусило переглянути абсолютизацію заборони цензури. Так, у статті [4] зазначається, що цензура не є абсолютно негативним явищем – те, що цензура є під

заборонаю, не означає абсолютну вседозволеність поширення інформації у випадках, коли таке поширення прямо завдає шкоди державі. Існування воєнної цензури з кожним днем протистояння Україною анексії її територій та відвертого насильницького, неприкритого повалення державного ладу, набуває нового змісту та нової мети [4]. Отже, поставлена проблема є актуальною.

Аналіз наукових джерел і публікацій. В українській науковій літературі дослідження різних аспектів цензури присвячені, переважно, періоду до набуття Україною незалежності [1–3 та ін.]. Окремі аспекти обмежень свободи слова (справжні чи уявні) розглядалися в окремих роботах як цензура щодо окремих періодів історії вже незалежної України. Так, у роботі [5] автор, за результатами соціологічних досліджень 2002 року, зазначав, що політична цензура в Україні стала повсякденною реальністю журналістської діяльності, але влада здійснює її переважно «чужими руками» – створивши систему, в якій журналіст сам боїться писати на «заборонені теми» і вдається до самоцензури, а редактор – із тієї ж самої причини або підкоряючись прямій вказівці органів влади, змінює політичні акценти авторського матеріалу, дає журналістам «інструкції» про те, як, про що і про кого говорити (писати) [5, с. 1]. В публікації 2006 року автор робив висновок, що в Україні утвердилася практика політичної цензури, яка є водночас свідченням реальних проблем в галузі забезпечення основних прав і свобод людини та перешкодою в розвитку незалежних медіа [6, с. 104]. Разом із тим, сама можливість появи таких статей ставить під сумнів існування в Україні цензури як системи. Разом із тим, широкомасштабна агресія росії проти України поставила у цій сфері нові проблеми і виклики.

Слід зазначити, що в червні 2015 року у Верховній Раді України був зареєстрований законопроект, який пропонує накласти заборону на будь-яку інформацію із зон проведення антитерористичної операції (АТО). За публікацію в ЗМІ або соціальних мережах новин із зон бойових дій пропонувалося ввести кримінальне покарання за «інформаційне сприяння тероризму». Законопроект ще не встиг вийти на розгляд українським депутатам, але вже спричинив хвилю обурення серед журналістів та громадських діячів. Один із авторів законопроекту, народний депутат України Дмитро Тимчук поспішив заспокоїти громадськість, повідомивши, що писати про події у зоні АТО ніхто не забороняє. Однак, у разі ухвалення закону робити це можна буде лише з дозволу Генштабу. Разом із тим, цей законопроект радісно «похвалили» у надрах парламенту, у тому числі з огляду на нібито відсутність аналогічних норм у країнах НАТО та критику ОБСЄ і РЄ і під гаслом «Воєнна цензура не пройде»¹. Однак життя продемонструвало помилковість такої позиції.

Мета роботи – дослідження конституційно-правових засад і особливостей правового регулювання воєнної цензури в Україні в період воєнного стану.

Результати досліджень. Як зазначено вище, гарантії неможливості запровадження цензури в Україні як системного явища надає відповідна норма статті 15 Конституції України.

Згідно статті 309 Цивільного кодексу України, фізична особа має право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Фізична особа має право на вільний вибір сфер, змісту та форм (способів, прийомів) творчості. Цензура процесу творчості та результатів творчої діяльності не допускається.

У статті 2 чинного до 31.03.2023 року Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» зазначалося, що друковані засоби масової інформації є вільними. Забороняється створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для

цензури масової інформації. Не допускається вимога попереднього погодження повідомлень і матеріалів, які поширюються друкованими засобами масової інформації, а також заборона поширення повідомлень і матеріалів з боку посадових осіб державних органів, підприємств, установ, організацій або об'єднань громадян, крім випадків, коли посадова особа є автором поширюваної інформації чи дала інтерв'ю.

Застереження про заборону створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для цензури масової інформації як раз і є запобіжником проти запровадження цензури як системного явища.

У статті 5 чинного до 31.03.2023 року Закону України «Про телебачення і радіомовлення» зазначалося, що цензура інформаційної діяльності телерадіоорганізації забороняється. Телерадіоорганізація є незалежною у визначенні змісту програм та передач. Не вмотивоване законодавством України втручання органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, громадських чи релігійних об'єднань, їх посадових осіб чи працівників, а також власників у сферу професійної діяльності телерадіоорганізацій не допускається.

У статті 2 чинного до 31.03.2023 року Закону України «Про інформаційні агентства» зазначалося, що забороняється цензура інформації, поширюваної інформаційними агентствами.

Згідно ч. ч. 3, 4 ст. 4 Закону України «Про медіа», запровадженого замість перелічених Законів «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення» «Про інформаційні агентства», цензура забороняється. Не допускається незаконне втручання у діяльність суб'єктів у сфері медіа з боку державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, політичних партій, власників відповідних суб'єктів, будь-яких інших фізичних та юридичних осіб. Не допускаються вимога попереднього погодження інформації, яка поширюється медіа, заборона поширення інформації з боку посадових осіб державних органів, органів місцевого самоврядування, політичних партій.

У цій нормі відтворена вимога заборони втручання перелічених суб'єктів у діяльність засобів масової інформації. Однак норма про заборону створення спеціальних органів цензури, на жаль, не збережена.

Згідно ч. 1 ст. 4 Закону України «Про інформацію» (в редакції Закону України «Про медіа») забороняється цензура – будь-яка вимога, спрямована, зокрема, до журналіста, суб'єкта у сфері медіа, його засновника (співзасновника), видавця, керівника, розповсюджувача, узгоджувати інформацію до її поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації. Ця заборона не поширюється на випадки, коли попереднє узгодження інформації здійснюється на підставі закону, а також у разі накладення судом заборони на поширення інформації.

Згідно ч. 2 ст. 4 Закону України «Про інформацію», забороняються втручання у професійну діяльність журналістів, контроль за змістом поширюваної інформації, зокрема з метою поширення чи непоширення певної інформації, замовчування суспільно необхідної інформації, накладення заборони на висвітлення окремих тем, показ окремих осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати суб'єкти владних повноважень, крім випадків, встановлених законом, договором між засновником (власником) і трудовим колективом, редакційним статутом.

Таким чином, закони України надавали і продовжують надавати вагомні гарантії проти створення цензури як системного явища.

Разом із тим, гарантії проти обмежень поширення інформації, яка може зашкодити державі, суспільству чи особі, не є абсолютними.

¹ <https://usionline.com/voennaya-tsenzura-v-ukraine-ne-projdet/>

Згідно статті 34 Конституції України, кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Однак згідно цій же статті, здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Отже, свобода інформації може бути обмежена у найбільш чутливих для держави, суспільства чи особи випадках, але виключно в межах закону. Звичайно, такі чутливі випадки щодо національної безпеки чи територіальної цілісності держави виникають під час війни. Як правильно зазначається у статті [4], журналістські стандарти під час війни зазнають змін та знаходяться під впливом вимог «воєнного часу». Головною метою ЗМІ в сучасних надскладних умовах, в яких опинилася вся країна та її громадяни, є висвітлення актуальної, достовірної інформації для населення, уникаючи при цьому завдання шкоди стратегічним планам України на шляху до повного звільнення її територій та перемоги над підступним агресором.

Варто зазначити, що у державах та суспільствах і у мирний час можуть існувати теми і проблеми, які визнаються як небажані і навіть шкідливі для обговорення. Наприклад, у підручнику [7] повідомляється, що, наприклад, у книзі «Журналістське розслідування» (2014), виданій Інститутом масової інформації, наголошується: «Існують випадки, або теми, про які ми не можемо зроби́ти журналістське розслідування. Наприклад, у Франції не можна критикувати виробництво атомної енергії, бо цей комплекс забезпечує французів енергією на 80 відсотків... Цей приклад демонструє, що інколи дуже важко проводити журналістське розслідування, якщо це суперечить громадським настроям. Перша проблема – чи хочуть люди почути те, про що ви збираєтеся їм розповісти... Є певні сюжети, яких не варто торкатися в тому сенсі, що ваші читачі цього не сприйматимуть» [7, с. 192].

Варто також зазначити, що твердження про нібито повну відсутність воєнної цензури у демократичних країнах, насправді, не відповідає дійсності. Наприклад, у статті [4] повідомляється про досвід і обсяг воєнної цензури у США і особливо в Ізраїлі. Так, в Ізраїлі за військовим уставом військовослужбовцям заборонено спілкуватись із журналістами, а самі журналісти повинні мати спеціальну акредитацію. Інформація, яка передається журналістами для опублікування/поширення серед населення повинна бути перевірена спеціальним цензурним комітетом. В окремих випадках до журналістів або інформаційного каналу навіть можуть бути застосовані санкції. До правил цензурування відносяться: заборона показувати кількість жертв, зруйновану військову техніку, кількість і склад підрозділів, в окремих випадках журналістам заборонено знімати характер та рівень пошкоджень територій. Військовим категорично заборонено під загрозою кримінальної відповідальності публікувати відео чи фото з місця ведення активних боїв [4].

Всупереч цим традиціям, український Генерал публічно критикував українську владу за те, що «влада приховала БЕЗУМНІ ВТРАТИ ЗСУ в Бахмуті»². Стрім від 13.02.2023 року з майором ЗСУ має заголовок: «У ЗСУ великі ВТРАТИ...»³. Повідомляється про «несподівано великі втрати у ЗСУ в обороні – спалено дуже багато техніки... У росіян з'являються нові безпілотники, які зможуть бомбити Україну».

І все це при тому, що Міністерство оборони України свідомо і публічно закликала не розкривати цифри військових втрат України до закінчення воєнного стану. Заступниця міністра оборони Ганна Маляр наголосила, що міністерство не буде розкривати суми, які виплачено родинам загиблих, оскільки кількість втрат сил оборони України – це державна таємниця під час воєнного стану, яка зумовлена військовою доцільністю та тим, що ворог не повинен знати таку інформацію⁴. При цьому слід також врахувати, що повідомлення про так звані «БЕЗУМНІ ВТРАТИ ЗСУ» здійснює негативний деморалізуючий психологічний вплив на населення і військовослужбовців.

З іншого боку, безперервні включення військових з передової у прямі ефіри засобів масової інформації також не відповідають наведеним вище традиціям щодо заборони військовим спілкуватись із журналістами, щодо необхідності перевірки інформації, яка передається журналістами для опублікування/поширення серед населення, спеціальним цензурним комітетом.

Як видно також, демократичним країнам не є неприйнятним запровадження спеціальної акредитації журналістів для висвітлення військових подій. Тому цілком обгрунтовано є позиція Генерального штабу Збройних сил України щодо скасування дозволу на роботу «нищі представників ЗМІ, які порушили правила роботи у районі ведення бойових дій»⁵. Йдеться про репортажі деяких журналістів з деокупованого Херсону без погодження з відповідними структурами Збройних Сил України. При цьому захисники такої «вольниці» визнавали, що журналісти, які потрапили до Херсона, не виконали всіх вимог Об'єднаного координаційного прес-центру Сил оборони Півдня⁶.

В контексті конституційної вимоги запровадження обмежень на поширення інформації виключно законами слід наголосити, що юридичною базою для запровадження воєнної цензури вважається⁷ стаття 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також стаття 114-2 Кримінального кодексу України (в редакції Закону України від 01.04.2022 року № 2178-IX «Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії російської федерації»). Так, статтею 114-2 Кримінального кодексу України у вказаній редакції визнано кримінально караним, а значить забороненим до вчинення «несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану», а саме:

– поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі про їх переміщення територією України, якщо така інформація не розміщувалася (не поширювалася) у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України чи Службою безпеки України або в офіційних джерелах країн-партнерів, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану;

– поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інфор-

⁴ <https://detector.media/infospace/article/201000/2022-07-14-minoborony-zaklykalo-ne-rozkrivaty-tystryf-viyskovykh-vtrat-ukrainy-do-zakinchennya-voiennoho-stanu/>

⁵ <https://detector.media/community/article/204889/2022-11-13-zhurnalisty-inozemnykh-media-pozbavyly-akredytatsii-cherез-reportazhi-zi-zvilnenogo-khersona/>

⁶ <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/11/14/7376256/>

⁷ <https://detector.media/infospace/article/203615/2022-10-11-yaki-obmezheniya-ta-osoblyvosti-roboty-media-diyut-v-ukraini-pid-chas-velykoi-viyny/>

² <https://www.youtube.com/watch?v=VedIA2xLWU>

³ <https://www.youtube.com/watch?v=hHUqsqPSyUs>

мація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Згідно пунктом 11 статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» військовому командуванню разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) надані повноваження регулювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, роботу постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, видавництва, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації, а також використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення; заборонити роботу приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі.

В порядку реалізації цієї норми Головнокомандувачем Збройних Сил України 03.03.2022 року виданий Наказ⁸ № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану» (із змінами, внесеними згідно з наказом № 196 від 12.07.2022), яким (наказом), зокрема, затверджений Алгоритм роботи з акредитованими представниками засобів масової інформації під час дії правового режиму воєнного стану; Перелік інформації, розголошення якої може призвести до обізнаності противника про дії Збройних Сил України, інших складових сил оборони, негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням під час дії правового режиму воєнного стану; Порядок акредитації представників засобів масової інформації під час дії правового режиму воєнного стану; Правила роботи представника засобу масової інформації у районі ведення бойових дій; Форма для проходження акредитації; Форма прес-карти. Затверджений Перелік інформації, розголошення якої може призвести до обізнаності противника про дії Збройних Сил України, інших складових сил оборони, негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням під час дії правового режиму воєнного стану, включає: 1). Найменування військових частин (підрозділів) та інших військових об'єктів в районах виконання бойових (спеціальних) завдань, географічні координати місць їх розташування; 2). Чисельність особового складу військових частин (підрозділів); 3). Кількість озброєння та бойової техніки, матеріально-технічних засобів, їх стан та місця зберігання; 4). Описи, зображення та умовні позначки, які ідентифікують або можуть ідентифікувати об'єкти; 5). Інформацію щодо операцій (бойових дій), які проводяться або плануються; 6). Інформацію щодо системи охорони та оборони військових об'єктів та засобів захисту особового складу, озброєння та військової техніки, які використовуються (крім тих, які видимі або очевидно виражені); 7). Порядок залучення сил та засобів до виконання бойових (спеціальних) завдань; 8). Інформацію про збір розвідувальних даних (способи, методи, сили та засоби, що залучаються); 9). Інформацію про переміщення та розгортання своїх військ (найменування, кількість, місця, райони, маршрути руху); 10). Інформацію про військові частини (підрозділи), форми, методи, тактику їх дій та способи застосування за призначенням; 11). Інформацію про проведення унікальних операцій із зазначенням прийомів та способів, що використовувались; 12). Інформацію про ефективність сил і засобів радіо-електронної боротьби противника; 13). Інформацію про відкладені або скасовані операції; 14). Інформацію про зниклий або збитий літак, літальний

апарат, зникле судно та пошуково-рятувальні операції, які плануються або проводяться; 15). Інформацію про планування та проведення заходів забезпечення безпеки застосування військ (дезінформація, імітація, демонстративні дії, маскування, протидія технічним розвідкам та захист інформації); 16). Відомості про проведені інформаційно-психологічні операції, ті, що проводяться, а також плануються; 17). Інформацію, яка має на меті пропаганду або виправдання широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України.

Разом із тим слід наголосити, що навіть у поточний період широкомасштабної агресії РФ проти України поширення не усіх життєво важливих для оборони країни відомостей підпадають під прямих юридичних оборони, але можуть тлумачитися як «несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань». Низка вказівок і рекомендацій від військового командування мали форму пам'яток і неофіційних закликів. Наприклад, пам'ятка про висвітлення роботи оборонних підприємств та розпорядження про заборону користування відео-реєстраторами, закликає не називати координати влучання російських ракет і снарядів, прохання не публікувати персональні дані українських військових, закликає не розголошувати інформацію про військовополонених, правила зйомок у лікарнях під час воєнного стану, рекомендації щодо правильного позначення службових автомобілів, заборона називати види зброї, з яких українські війська вражають цілі, закликає не розголошувати точні цифри втрат української армії, а також інформацію про переміщення музейних цінностей. Були також поради не обговорювати перебіг бойових дій як футбол і не радіти передчасно успіхам на фронті. У більшості випадків у цих дописах та зверненнях немає посилань на конкретні рішення та документи, які б встановлювали обмеження. Часто вони з'являлись як реакція на певні конфлікти чи надзвичайні події⁹.

Зокрема, у пам'ятці для засобів масової інформації щодо висвітлення роботи оборонних підприємств України Міністерство оборони України роз'яснило, що заборонено: висвітлювати «прильоти» та масштаби руйнувань військових та оборонно-промислових об'єктів; надавати самостійне пояснення, з якого саме озброєння поцілили в російських загарбників, – потрібно дочекатись офіційної позиції Генерального штабу Збройних сил України або Міноборони; вказувати назви підприємств-виробників української зброї, з якої нищать російських загарбників; зазначати кількість і види військової техніки, яка є на озброєнні Сил безпеки та оборони; поширювати інформацію про нові розробки та модернізацію техніки на підприємствах ОПК. Зазначено, що необхідно дотримуватися правил інформаційної гігієни та не оприлюднювати все, про що стало відомо¹⁰.

В контексті оборони вести інформацію як військової техніки, так і об'єктів інфраструктури, водіям авто та мотоциклів тепер не можна, зокрема, користуватися відеореєстраторами. Заборона стосується усіх регіонів країни, особливо тих, де ведуться бойові дії. Заборонено фіксувати на відео: дороги загального користування; об'єкти загального призначення; об'єкти інфраструктури, блокпости, укріплення; розташування, зосередження чи переміщення військових частин (підрозділів) сил оборони. Зокрема, повідомляється про випадок, коли у Києві затримали чоловіка, який виклав у соціальній мережі відео торгового центру, біля якого перебували військові. Невдовзі цю будівлю обстріляли російські сили¹¹.

⁹ <https://detector.media/infospace/article/203615/2022-10-11-yaki-obmezheniya-ta-osoblyvosti-roboty-media-diyut-v-ukraini-pid-chas-velykoi-viyny/>

¹⁰ <https://detector.media/infospace/article/202256/2022-08-26-minoborony-opublikovalopamyatku-shchodo-vysvitleniya-roboty-oboronykh-pidpriemstv-ukrainy/>

¹¹ <https://detector.media/infospace/article/197717/2022-03-21-v-ukraini-zaboronylyvideozyomku-viyskovoi-tekhniky-i-budiveli-porushnykiv-zatrymuyut/>

⁸ https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_zi_zminamu.pdf

Разом із тим, слід дійти висновку, що незважаючи на гостроту проблем дотримання інформаційних обмежень під час війни, в Україні не була інституалізована цензура у повному сенсі цього концепту. Так, заступниця міністра оборони України Ганна Маляр відзначила, що українська суспільство привчилося до певної інформаційної культури, це надало владі змогу уникнути запровадження інформаційної цензури в умовах війни. «Ми не запровадили інформаційну цензуру, і це помічають всі партнери. І це унікально під час такої війни. Разом з тим ми змогли за рік привчити суспільство до певної інформаційної культури. І навіть якщо є поодинокі випадки, коли є витік інформації, адже в нас багатомільйонна держава», – сказала Маляр. Заступниця міністра наголосила, що за рік повномасштабної війни «загальна культура стрибнула непомірно далеко». Поодинокі випадки витоків інформації трапляються, але в Міністерстві оборони України оцінюють ситуацію з інформаційною безпекою високо. «Нам є чому вчити інші країни», – впевнена заступниця голови оборонного відомства¹².

Висновки. За наслідками виконаного дослідження автори роблять наступні висновки.

1. В Україні цензура заборонена на конституційному рівні. Разом із тим, можливість запровадження певних обмежень на поширення інформації витікає з положень статті 34 Конституції України.

2. В Україні на певних етапах історичного розвитку спостерігалися дії влади, спрямовані на необґрунтовані обмеження свободи поширення інформації, що надавало підстави деяким авторам називати цю ситуацію як запровадження цензури. Однак насправді ці дії не можна вважати запровадження цензури у загальновизнаному сенсі цього концепту, оскільки не відбувалася інституалізація цензури, тобто створення спеціальних органів і систем попереднього контролю за змістом творів, що пропонуються для вільного поширення.

3. Воєнна цензура є загальновизнаною практикою навіть у більшості демократичних країн. Конституційна правомірність цензури ґрунтується на необхідності захисту національної безпеки чи територіальної цілісності держави, яка особливо гостро постає під час війни. Законодавчим забезпеченням заходів воєнної цензури є статті 114-2 Кримінального кодексу України (в редакції Закону України від 01.04.2022 року № 2178-IX «Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України...»), стаття 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також Наказ Головнокомандуючого Збройних Сил України від 03.03.2022 року Наказ № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану». Разом із тим, незважаючи на гостроту проблем дотримання інформаційних обмежень під час війни, в Україні не була інституалізована цензура у повному сенсі цього концепту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар Ю. Книга і боротьба поглядів: цензура заради влади. *Вісник Книжкової палати*. 2011. № 10. С. 37–41.
2. Каракоз О.О. Цензура як засіб ідеологічного впливу на формування фондів публічних бібліотек України (20-і рр. ХХ ст.). *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2015. № 3. С. 14–20.
3. Федотова О. Політична цензура в УСРР-УРСР: практика обмеження друкованої продукції. *Вісник Книжкової палати*. 2012. № 2. С. 45–47.
4. Нестор В. ЗМІ в умовах війни: нормативно-правове регулювання воєнної цензури в Україні. *Апостроф*. 07.10.2022. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2022-10-07/smi-v-usloviyah-voyni-normativno-pravovoe-regulirovanie-voennoy-tsenzuryi-v-ukraine/48432>
5. Гастинщиков В. Цензура як елемент інформаційної війни. *Вісник Книжкової палати*. 2009. № 9. С. 36–39.
6. Гаврада І. Цензура як прояв недемократичності державності державної політики України у сфері засобів масової інформації. *Політичний менеджмент*. 2006. № 5. С. 95–106.
7. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки: навчальний посібник / за заг. ред. В.О. Жадька; ред.-упор. О.І. Харитоненко, Ю.С. Полтавець. К., Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 356 с.

¹² <https://www.unian.ua/politics/cenzura-v-ukrajini-pid-chas-viyni-stalo-vidomo-chomu-jiji-ne-zaprovadili-12317118.html>